

Anahtar Sözcükler

Türkçe; Yabancı dil öğretimi; Anlambilim;
Sözcük anlambilimi; Sözcük öğretimi; Anlam ilişkileri.

Keywords

Turkish; Foreign language teaching; Semantics; Lexical semantics; Vocabulary teaching; Interlexical sense relations.

YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇENİN ÖĞRETİMİNDE SÖZCÜKLER ARASI ANLAM İLİŞKİLERİ: YENİ HİTİT YABANCILAR İÇİN TÜRKÇE ÖRNEĞİ

INTERLEXICAL SENSE RELATIONS IN TEACHING TURKISH AS A FOREIGN LANGUAGE: A CASE STUDY ON YENİ HİTİT YABANCILAR İÇİN TÜRKÇE

• Müge Şengezer - Zeynep Doyuran

Öğr. Gör., Çankaya Üniversitesi, Hazırlık Eğitimi Birimi, mugeyilmaz@cankaya.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi, Hacettepe Üniversitesi, İngiliz Dilbilimi Bölümü, zdoyuran@hacettepe.edu.tr

Öz

Sözcük bilgisi, yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde önemli bir öğrenme alanıdır. Bir sözcüğü bilmek onun sessel, biçimsel, anlamsal, dilbilgisel özelliklerini bilmek demektir ve bu özellikleri anlamak için dilbilimden faydalanmak gerekmektedir. Bu çerçevede, bu çalışmanın konusunu oluşturan sözcükler arası anlam ilişkilerini anlamak için, sözcüklerin anlamsal özelliklerini açıklayan dilbilim alanı olan anlambilimden faydalanılmaktadır. Çalışmanın amacı yabancı dil olarak Türkçenin öğretiminde sözcükler arasındaki anlam ilişkilerini anlambilim bakış açısıyla açıklamak ve bu ilişkilerin öğretimini eleştirel bir bakış açısıyla incelemektir. Bu amaç doğrultusunda, Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni temel alınarak belirlenen çalışmanın temel kategorileri eşanlamlılık, karşıt anlamlılık, altanlamlılık, eşdeğerlik, parça-bütün ilişkisi, bileşen çözümlenmesi ve çeviri eşdeğerliği anlambilim bakış açısıyla açıklanmıştır. Türkçenin yabancı dil olarak öğretildiği sınıflarda kullanılmak üzere hazırlanmış olan temel düzeydeki Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe ders ve çalışma kitabı, öğretmen kitabıyla birlikte bu ilişkilerin öğretimi açısından eleştirel bir bakış açısıyla incelenmiştir. Çalışmada ulaşılan sonuçlar, sözcük öğretimi ve sözcükler arası anlam ilişkilerinin öğretimi açısından ders kitabının daha etkin bir şekilde düzenlenmesi gerektiğini göstermektedir.

Abstract

Vocabulary constitutes an important learning field for teaching foreign languages. Knowing a word means having the knowledge of its phonological, morphological, semantic, grammatical features and it is required to make use of linguistics to comprehend these features. Within this scope, semantics, a micro field of linguistics that explains semantic features of words, is used to understand the interlexical sense relations, the subject of this study. The aim of this study is to explain the interlexical sense relations in teaching Turkish as a foreign language with semantics viewpoint and analyze teaching of these relations with critical viewpoint. For this purpose, basic categories of this study synonymy, antonymy, hyponymy, collocation, part-whole relation, componential analysis, and translation equivalence that have been determined based on Common European Framework of Reference for Languages (CEF) have been explained with semantics viewpoint. Course book and workbook of basic level Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe, used in classes of Turkish as a foreign language, have been analyzed in terms of teaching of interlexical sense relations with critical viewpoint. Data, obtained by analysis, have been digitized and described. The results indicate that the course book needs to be revised in terms of vocabulary teaching and specifically interlexical sense relations.

1. Giriş

Sözcük bilgisi yabancı dil olarak Türkçe öğretimi için en temel öğrenme alanını oluşturur. Bir sözcüğün sesbilgisel özellikleri, biçimsel özellikleri ve anlamsal özellikleri anlambilim yardımıyla anlaşılabilir. Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenlere, temel, yan, mecaz, terim anlamı ve yansıma sözcük, ikileme, deyim, atasözü, özdeyiş gibi söz öbeklerini öğretmek, sözcükle tümce arasındaki bağı kurmasında yardımcı olmaktadır. Aynı şekilde eşanlamlılık, karşıt anlamlılık, altanlamlılık, eşdizimlilik, parça-bütün ilişkisi, bileşen çözümlemesi, çeviri eşdeğerliği gibi sözcükler arası anlam ilişkilerinin öğretimi de bu amacı gerçekleştirmektedir.

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde sözcük öğretimiyle ilgili birçok çalışma yapılmıştır (Tanın 2005; Uçgun 2006; Dervişoğulları 2008; Hasekioğlu 2009; Arslantürk 2012; Hasırcı ve Büyükkiz 2013; Demirel 2013; Apaydın 2007; Ilgar 2013; Erol 2014; Tülü 2014; Aytan ve Başal 2016; Uğur ve Azizoğlu 2016; Yusufoglu 2017; Başutku 2018; Saydam 2018). Sözcük öğretiminin bir parçası olan sözcükler arası anlam ilişkilerinden eşanlamlılık, karşıt anlamlılık ve eşdizimlilik üzerine de çalışmalar yapılmıştır. Eşanlamlılığı Zülfikar (1990) Ziya Gökalp'in bu konudaki düşünceleri, Ersoylu (2001) yabancı kaynaklı karşılıkların olması, Sarı (2001) Türkçedeki eşanlamlılık sorunları ve Aksan (2004) Türk yazı dilinin eksikliğinin saptanması çerçevesinde ele almıştır. Aynı konuyu Pilten (2008) Türk dili içindeki yeri, Sulak (2010) anlam ve kullanım farklılıkları, Özden (2014) örtmece sözcüklerle birlikte Türkçedeki yeri ve Günay (2015) *gönül, yürek, kalp* sözcükleri çerçevesinde ele almıştır. Karşıt anlamlılığı Akşehirli (2014) dereceli karşıt anlamlılığı inceleyerek ele almıştır. Çetinkaya (2009), Ayabakan (2015), Özkan (2011), Doğan (2015) Türkçe sözlükte eşdizimlilik ve eşdizim sözlükleri üzerine çalışan araştırmacılarıdır. Altıkulaçoğlu (2010) yabancı dil sınıflarında eşdizimli sözcük öğretimi üzerine araştırma yapmıştır. Sözcükler arası anlam ilişkilerinin öğretimi yabancı dil olarak Türkçe öğretimi açısından ele alan araştırmacıların sayısı ise oldukça azdır. Alpaslan (2016) yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde karşıt anlamlılığı dilbilimsel bir bakış açısıyla ele almış ve karşıt anlamlılığı bağlamından kopuk listeler halinde öğretmek yerine, bağlam içinde öğretmek gerektiği sonucuna varmıştır. Üstten Uslu ve Er (2017) yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde sözcükleri eşanlamlılık ve karşıt anlamlılık bilgisine bağlı olarak öğretmenin öğrencilerin söz varlığına katkısını değerlendirmiş, B1 seviyesindeki öğrencilerin en başarılı grup olduğu ve bu başarının cinsiyete ya da ülkeye göre farklılık göstermediği sonucuna ulaşmıştır. Ördem (2013) yabancılara Türkçe öğretiminde sözcüksel yaklaşımı bir eşdizimlilik modeli oluşturmak için incelemiş ve yaklaşımın uygulama düzeyinde eksiklikleri olduğu sonucuna varmıştır.

Sözcük bilgisi, yabancı dil öğretiminde önemli bir öğrenme alanıdır. Dinleme, konuşma, okuma, yazma becerilerinin gelişiminin vazgeçilmez bir parçasıdır. Sözcük öğretiminin bu önemi geleneksel öğretim yöntemleriyle göz ardı edilmiştir. Oysaki dil, insanların anlaşmasına yarayan

bir iletişim aracıysa sözcükler bu aracın en önemli parçalarıdır. Örneğin Türkçeyi yeni öğrenen bir kişi bir restoranda garsona “Çorba” dediğinde, onun aslında “Bir çorba alabilir miyim lütfen?” demek istediği anlaşılır. Bu kişi sadece bir sözcük kullanarak kendisini ifade etmiş, iletişim kurmayı başarmıştır. Sadece sözcükleri kullanarak bir kişinin kendisini ifade etmesi mümkündür fakat bir dilbilgisi yapısını sözcükler olmadan kullanmak iletişim için yeterli değildir. Bir dili öğrenmenin amacı iletişim kurmaksa, sözcükler bu amaca en iyi hizmet eden dil birimleridir. Sözcük öğretiminin göz ardı edilen bu önemi bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın önemi sözcükler arası anlam ilişkilerini yabancı dil olarak Türkçe öğretimi çerçevesinde anlambilimsel bakış açısıyla incelemesi ve eleştirel yaklaşımı benimsemiş olmasıdır. Bu çalışmada referans alınan Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metninde her yabancı dil öğrenen kişinin bilmesi gerektiği belirtilen yedi adet anlam ilişkisinden altanamlılık, parça-bütün ilişkisi, bileşen çözümlenmesi ve çeviri eşdeğerliği ile ilgili çalışma bulunmamaktadır. Öte yandan, Türkçenin yabancı dil olarak öğretilmesinde bir kaynak kitap olan *Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe* ders kitabı dört temel dil becerisi ve kültür, sözcük öğretimi, kültür aktarımı ve ortaçların öğretimi açısından incelenmiştir, ancak bu ders kitabını sözcükler arası anlam ilişkilerinin öğretimi bakımından inceleyen herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bu bilgiler ışığında, bu çalışma Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metninde bahsi geçen sözcükler arası anlam ilişkilerini yabancı dil olarak Türkçenin öğretiminde inceleyen ilk çalışma olması ve *Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe* ders kitabının incelenmesi sonucunda edinilen bulguların, yapılan önerilerin kullanılmakta olan ders kitaplarının geliştirilmesine katkı sağlaması sebebiyle önemlidir.

Çalışma temel olarak şu araştırma sorularını incelemektedir:

Temel düzeydeki *Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe* setinde sözcükler arası anlam ilişkilerinin öğretimine yönelik alıştırmalara yer verilmiş midir?

Bu amaca yönelik alıştırmaların sözcük öğretim alıştırmaları içindeki yeri nedir?

Sette sözcükler arası anlam ilişkilerine yönelik alıştırmalar nasıl tasarlanmıştır?

2. Kuramsal Çerçeve

2.1. Sözcükler Arası Anlam İlişkileri

Murphy (2003 s. 26-40), sözcükler arasındaki anlam ilişkilerini, sözcükler arasındaki edimsel ilişkiler olarak tanımlamaktadır ve bu ilişkilerin özelliklerini aşağıdaki gibi sıralamaktadır.

1. Üretkenlik: Sözcükler arasında yeni anlamsal bağlantılar oluşturulabilir. Bu da ilişkilerin üretken olduğu anlamına gelir. Murphy, burada örnek olarak İngilizcedeki *car* (araba) sözcüğünü verir. Bir kişi *car* sözcüğünün yerine *auto*, *wheels* gibi bilinen eşanlamlılarını değil de, *ride* sözcüğünü kullansa, karşıdaki kişi onun ne demek istediğini anlar.

2. İkिलik: Sözcük grupları, sözcükler arasındaki anlam ilişkisi için anlamsal olarak uygun olsa da, bazı ilişkiler sadece sözcük çiftlerini ilgilendirir. İkिलik ilişkisi yalnızca karşıt anlamlı sözcük çiftlerinde görülür.

3. Değişkenlik: Bir sözcüğün hangi sözcüklerle ilgili olduğu, sözcüğün hangi anlamının kullanıldığına ve kullanıldığı bağlama göre değişiklik gösterir. Sözcükler çok anlamlı oldukları için, tek bir sözcüğün farklı anlamlarının farklı eş ve karşıt anlamlıları olması gerekir.

4. Prototiplik ve Temel Biçim (Prototypicality and canonicity): Bazı sözcük grupları bir ilişkiyi, diğerlerinden daha iyi örneklendirir. Bazı sözcük grupları ise (özellikle bazı karşıt anlamlı sözcük çiftleri) bir ilişkinin temel biçimsel örnekleri olarak özel bir statüye sahiptir. Murphy, İngilizcedeki *hot/cold* (sıcak/soğuk) çiftinin *cruel/kind* (zalim/kibar) çiftinden daha iyi bir karşıt anlamlı sözcük çifti olduğundan bahseder. Bu prototiplik etkisi, insanlara karşıt anlamlı sözcük örnekleri sorarak görülebilir.

5. Yarı-anlamsallık (Semi-semanticity): Sözcükleri ilişkilendirmede ve sözcükler arası anlamsal ilişkileri değerlendirmede tek kıstas sözcüklerin anlamsal özellikleri değildir. Örneğin kıstaslardan biri sözcük türüdür. Örneğin, İngilizcedeki *happy* (mutlu, sevinçli, neşeli) ve *joy* (sevinç, neşe) sözcükleri aynı duygu durumunu yansıtsa da iyi bir eş anlamlı sözcük çifti olamazlar çünkü *happy* sıfat, *joy* ise isim türünden sözcüklerdir.

6. Sayılamazlık (Uncountability): Anlamsal ilişki türlerinin sayısı objektif bir şekilde saptanamaz. Örneğin, karşıt anlamlı sözcükleri Cruse (1986) üç türe, Jones (2002) dört türe ayırmıştır.

7. Tahmin Edilebilirlik (Predictability): Sözcükler arasındaki ilişkiler kurallara dayalı olduğundan, genel kalıplara bağlıdır. Üretkenlik özelliği, anlamsal ilişkilerin gelişigüzel olmadığını gösterir- yani bu ilişkiler tahmin edilebilirdir, bu yüzden de kurallara dayalıdır.

8. Evrensellik (Universality): Aynı anlamsal ilişkiler, herhangi bir dilin sözlükçesinin (lexicon) tanımlanmasında geçerlidir. Anlamsal ilişkiler hem genel hem özel düzeyde evrenseldir. Aynı anlamsal ilişkilerin herhangi bir dilin konuşucuları için uygun olması genel düzeyde, aynı kavramların aynı anlamsal ilişkiler içine girmesi özel düzeyde bir evrenselliği gösterir.

2.1.1. Eş anlamlılık

Cruse (1986) sözcükler arasındaki eş anlamlılık ilişkisinin varlığını kabul etmekte ve özelliklerini aşağıdaki şekilde sıralamaktadır (s. 266-267).

1. İki sözcüğün eş anlamlı olması için sözcüklerin yüksek seviyede anlamsal örtüşme, düşük seviyede karşıtlık göstermesi gerekir. İngilizcede “doğru, dürüst” anlamlarına gelen *truthful* ve

honest sözcükleri anlamsal olarak örtüşür, bu yüzden eşanlamlıdır denilebilir. *Alsation* ve *spaniel* sözcükleri ise farklı köpek cinsleri için kullanılan sözcüklerdir, anlamsal olarak farklı oldukları için eşanlamlı olamazlar.

2. Eşanlamlı sözcükler belirli ifadelerle birlikte kullanılırlar. Bir sözcüğün anlamını açıklamak ya da daha anlaşılır hale getirmek için eşanlamlılardan yararlanılabilir. İngilizcede bu amaçla, “yani, başka bir deyişle” anlamına gelen *that is to say* ya da “veya” anlamına gelen *or* kullanılabilir. Cruse buna örnek olarak, “He was cashiered, that is to say, dismissed.” (O, kovuldu, başka bir deyişle, işten atıldı.) cümlesini verir.

3. Eşanlamlı sözcük çiftlerinden birinin varlığını inkâr etmek, küçük farklara dikkat edilmesi gerektiğine dikkat çeken bir işaret olmadığı sürece, dolaylı olarak diğer çifti de inkâr etmek demektir. Cruse burada örnek olarak “*Has my husband executed?*” (Kocam idam mı edildi?) sorusunu verir. Eğer soruyu soran kişi eşinin öldürüldüğünden haberdarsa, soruya sadece hayır diye yanıt vermek tuhaf görünür. Sorunun cevabı “*No, he hasn’t been executed. He has been murdered.*” (Hayır, idam edilmedi. Öldürüldü.) olmalıdır.

Cruse (1986), eşanlamlı sözcükleri mutlak eşanlamlılar, bilişsel eşanlamlılar ve yakın eşanlamlılar olarak üçe ayırır.

1. Mutlak eşanlamlılar: Lyons (1995), iki ya da daha fazla sözcüğün mutlak eşanlamlı olabilmesi için aşağıdaki üç şartı karşılaması gerektiğini söyler (s. 61-63).

a) Sözcüklerin bütün anlamları aynı olmalıdır. Lyons, bu madde için İngilizcedeki “büyük, geniş” anlamlarındaki *big* ve *large* sözcüklerini örnek olarak verir. “They live in a big/large house.” (Onlar, büyük/geniş bir evde yaşarlar.) cümlesinde *big* ve *large* eşanlamlı sözcüklerdir. “I will tell my big sister.” (Ablama söyleyeceğim.) cümlesinde ise *big* yerine *large* kullanılmaz. Bu sebeple, *big* ve *large* sözcüklerinin bütün anlamları aynıdır denemez.

b) Sözcükler bütün bağlamlarda eşanlamlı olmalıdır. Lyons, burada yine İngilizcedeki *big/large* sözcüklerini örnek olarak kullanarak, bu iki sözcüğün eşdizimsel sınırlamalarını da göz önünde bulundurarak her bağlamda birbirinin yerine kullanılamayacağını söyler. *Big* ve *large* sözcükleri aynı anlama gelse de, “a big mistake” (büyük bir hata) denebilir, fakat “a large mistake” denemez. Burada eşdizimsel sınırlamalar söz konusudur, iki sözcük her bağlamda birbirinin yerine kullanılamaz. Cruse (1986) ise dilde sonsuz sayıda bağlam olduğunu söyler ve bir sözcüğün bütün bağlamlarda kullanılıp kullanılamayacağını denemesinin mümkün olamayacağından bahseder.

c) Sözcükler, anlamın bütün boyutlarında, betimsel (descriptive) ve betimsel olmayan (non-descriptive) boyutlarda birbirleriyle anlamsal olarak eş olmalıdır. Lyons, bu maddeyle ilgili olarak en dikkat çeken anlam boyutunun betimsel (önermesel-*propositional*-) anlam olduğunu söyler.

İki sözcüğün aynı betimsel anlama sahip olması için ya da betimsel olarak eşanlamlı olması için, sözcüklerden birini içeren önermeler, diğer sözcükte aynı anlama gelen, fakat değişik şekilde ifade edilmiş önermeleri kapsamalıdır. İngilizcedeki *bachelor* (bekâr erkek) ve *unmarried man* (evli olmayan adam) ifadeleri betimsel olarak eşanlamlıdır çünkü biri, diğerinin başka şekilde ifade edilmiş, betimlenmiş halidir. Lyons, dışavurumsal anlamı (expressive meaning), betimsel olmayan (non-descriptive) anlamın tek türü olarak ele alır ve İngilizcedeki *thrifty* (tutumlu) ve *mean* (cimri) sözcüklerini örnek olarak verir. Aslında iki sözcük de para harcarken dikkatli davranan kişiler için kullanılır fakat biri olumlu, diğeri olumsuz bir sözcüktür. Çağrıştırdıkları anlam, dışavurumsal anlamları (expressive meaning) farklıdır. İki sözcüğün mutlak eşanlamlı olabilmesi için çağrıştırdığı anlamın da aynı olması gerekir.

2. Bilişsel eşanlamlılık: Cruse (1986) , bilişsel eşanlamlılık için “iki sözcük bilişsel olarak eşanlamlıysa, önermesel (propositional) boyutta aynı olmalıdır fakat dışavurumsal (expressive) boyutta farklı olabilir” der (s. 273). Önermesel anlam doğruluk koşulları (truth-conditions) içerir, dışavurumsal anlam (expressive meaning) içinde bir yargı barındırır. Cruse burada, İngilizcede “keman” anlamına gelen violin ve fiddle sözcüklerini, “baba” anlamına gelen father ve daddy sözcüklerini bilişsel eşanlamlı sözcükler olarak ele alır. Violin ve fiddle sözcükleri hem önermesel hem de dışavurumsal anlamda aynıdır. Father ve daddy sözcüklerinin ise önermesel anlamları aynıdır fakat dışavurumsal anlamları farklıdır. Father “baba”, daddy “babacığım” anlamında kullanılır. Daddy içinde bir yargı, duygu barındırır. Cruse, bilişsel eşanlamlılığın daha çok önermesel, dışavurumsal anlam ilişkileri vasıtasıyla oluştuğunu söyler.

Buna ek olarak, Cruse sözcüklerin lehçeler (dialect) ve kesitler (register) yoluyla çeşitli çağrışimsal anlamlar (evoked meaning) edinerek bilişsel eşanlamlılık ilişkisine sahip olabileceklerini söyler. Lehçe farklılıklarını coğrafi (geographical), zamansal (temporal) ve sosyal (social) olarak üçe ayırır. Coğrafi lehçe farklılıklarından ortaya çıkan eşanlamlılar için, sonbahar anlamında kullanılan Amerikan İngilizcesindeki fall, İngiliz İngilizcesindeki autumn sözcüklerini örnek olarak verir. Zamansal lehçe farklılıklarından dolayı meydana gelen eşanlamlılar için argo sözcükleri örnek olarak verir. Kişinin gruptaki statüsünü korumak için zaman içinde değişen bu argo sözcüklere hâkim olması gerektiğinden bahseder. Sosyal lehçe farklılıklarından doğan eşanlamlılar için, İngilizcedeki scullery ve kitchen sözcüklerini örnek olarak verir. Scullery “bulaşık yıkanan ve yemek pişirilen küçük oda” , kitchen evin bir bölümü olan “mutfak” anlamına gelir. Cruse, kişinin sosyal statüsü yükseldikçe onun için scullery olarak kullanılan küçük oda, kitchen olarak kullanılan mutfakla dönüşür der.

“Lehçeler, konuşucuların farklı özellikleriyle (yaş, sınıf, bölgesel bağlantı gibi) özdeşleşen dil değişkeleri iken, kesitler tek bir konuşucu tarafından kullanılan, farklı olay ve durum kullanımlarına uygun dil değişkeleridir” (Cruse, 1986, s.283). Kesitlerin konu (field), söylem-biçimi (mode),

üslup (style) olmak üzere üç boyutu vardır. Konu, söylemin konusuyla ilgilidir. Cruse, bilimsel söylemde, reklam söyleminde, politik konuşmalarda, maç yorumlarında, yemek tariflerinde karşılaşacağımız veya kullanacağımız sözcüklerin farklı olduğundan bahseder. Örneğin, İngilizcede “evlilik” anlamına gelen matrimony sözcüğü hukuk alanında kullanılırken, yine aynı anlama gelen wedlock sözcüğü dini alanda kullanılır. Kesitlerin ikinci boyutu olan söylem-biçimi (mode), “bir dilbilimsel mesajın iletilme tarzıyla ilgilidir” (Cruse, 1986, s.284). Cruse burada İngilizce “ile ilgili, konusunda, hakkında” anlamlarına gelen about, concerning, re sözcüklerini örnek olarak verir. Kullanıcı tarafından hangisinin tercih edileceğini söylem-biçimi belirler. Kesitlerin üçüncü boyutu olan üslup, “dilbilimsel bir etkileşim örüntüsündeki katılımcıların aralarındaki farklı ilişkilere işaret eden dilsel özelliklerdir. Bu dilsel özellikler, konuşmacıların birbirlerini ne kadar tanıdığına, birbirlerine karşı olan duygularına, sosyal durumlarına, vs. bağlı olarak değişiklik gösterebilir” (Cruse, 1986, s. 284). Cruse buna örnek olarak, İngilizce ölmek anlamına gelen kick the bucket, pop off, expire, die, pass away sözcüklerini verir. İngilizcede kullanılan bu sözcükler, Türkçede “ölmek” anlamında kullanılan nalları dikmek, mevta olmak, Hakkın rahmetine kavuşmak gibi ifadelere benzemektedir.

3. Yakın eşanlamlılık: Cruse (2000), yalnızca belirli bağlamlarda eşanlamlı olan sözcükleri yakın eşanlamlı sözcükler olarak değerlendirir (s. 159). Örneğin, “Tatilde bol bol fotoğraf/resim çektirdik.” cümlesinde fotoğraf ve resim sözcükleri birbirinin yerine kullanılabilir fakat “Bu hafta sonu bir karakalem resim sergisine gideceğim.” cümlesinde resim sözcüğünün yerine fotoğraf sözcüğü kullanılamaz. Fotoğraf ve resim sözcükleri bağlama göre farklılık gösteren yakın eşanlamlı sözcüklerdir denebilir.

2.1.2. Karşıt Anlamlılık

Cruse (1986), *uzun/kısa, hızlı/yavaş, kolay/zor, iyi/kötü, sıcak/soğuk* gibi karşılaştırma yapma amacıyla kullanılan karşıt anlamlı sözcüklerin aşağıdaki özellikleri taşıdığından bahseder (s. 204).

- a) Karşıt anlamlı sözcükler tamamıyla derecelidir (gradable) (çoğu sıfat, çok azı da fiildir).
- b) Karşıt anlamlı bir sözcük çiftinde sözcükler uzunluk, hız, ağırlık, doğruluk gibi bazı değişken özelliklerin derecelerini belirtir.
- c) Güçlü bir şekilde pekiştirildiğinde karşıt anlamlı sözcük çiftindeki sözcükler ilgili değişken özelliğin derecelerini gösteren ölçek üzerinde zıt yönlerde hareket ederler. Örneğin *very heavy* (çok ağır) ve *very light* (çok hafif) sözcükleri *fairly heavy* (oldukça ağır) ve *fairly light* (oldukça hafif) sözcükleriyle kıyaslandığında ağırlık ölçeğinde birbirlerinden oldukça uzaklaşırlar.

d) Karşıt anlamlı sözcük çiftindeki terimler bir alanı kesin surette ikiye bölmezler, değişken özelliğin çeşitli değerleri vardır. Karşıt anlamlı sözcük çiftinde sözcüklerden birini kapsayan bir ifade, başka bir terimi kapsayan diğer sözcükle karşıtılık ilişkisi içindedir. Örneğin, *it's long* ve *it's short* ifadeleri çelişkili değil, karşıt ifadelerdir.

Karşıt anlamlılığı şu şekilde sınıflandırabiliriz:

a) Yalın karşıt anlamlılık (ikili karşıtılıklar): Jones (2002), “bir karşıtılığın yalın, derecesiz sayılabilmesi için gerekli kıstasın karşıt anlamlı kelimelerden birinin kullanımının diğerinin kullanımını imkânsız hale getirmesi olduğundan” bahseder (s. 12). “X bir erkekse, aynı zamanda kadın olamaz; X evliyse, aynı zamanda bekâr olamaz” der. Aç/tok, somut/soyut, doğru/yanlış gibi sözcük çiftleri mutlak karşıt anlamlı çiftlerdir denebilir.

b) Dereceli karşıtılıklar: Kılıç (2009), dereceli karşıtılıkları “Bu tür sözcük çiftlerinde birisinin olumsuz anlamı ötekisinin olumlu anlamını sezdirmez. Her zaman bu iki karşıt anlamlılık arasında bir orta yol vardır” sözleriyle açıklar (s. 50). Zengin/fakir, iyi/kötü, uzun/kısa sözcük çiftleri bu türe örnek olarak verilebilir. Bir kişi zengin değilse fakirdir, iyi değilse kötüdür, kısa değilse uzundur demek mümkün değildir. Bahsedilen karşıtılıkların ara değerlerinden söz edilebilir.

c) Ters Karşıtılık (karşıtısallık/ilişkisel karşıtılıklar): Kılıç (2009) ters karşıtılık için “Eğer bir yüklem iki şey ya da insan arasındaki ilişkiyi betimliyorken, bir başka yüklem de bu iki şey ya da insan arasındaki ilişkiyi karşıtılık biçiminde betimliyorsa bu iki yüklem karşıtısallık özellikleri var denebilir” demiştir (s. 51). Almak/satmak, vermek/almak sözcük çiftleri karşıtısallık ilişkisi içindedir. Bir kişi bir şeyi satıyorsa diğer kişi de alıyordur; bir kişi bir şeyi veriyorsa diğeri de alıyordur. Jones (2002), akrabalık ilişkilerini ilişkisel karşıtılıklar için verimli bir alan olarak değerlendirir. Ebeveyn/çocuk, büyükbaba/torun, amir/memur sözcük çiftleri ilişkisel karşıtılık içindedir.

d) Biçimsel ilişkili karşıtılıklar: Bu türün örneklerinde Türkçede aynı ya da aynı kökten türemiş sözcüklerin değişik ekler alarak oluşturdukları ters anlamlılar kullanılmaktadır. Bunlar içinde en çok yaygın olanlar, [-li] ve [-siz] ekleriyle türetilenlerdir (Aksan, 1999). Sorumlu/sorumsuz, ücretli/ücretsiz, uğurlu/uğursuz bu türe örnek olarak verilebilir.

e) Yön gösteren karşıtılıklar: Aksan (1999), bu tür karşıtılıklara doğu/batı, aşağı/yukarı, sağ/sol örneklerini vererek sadece yön belirten sözcük çiftlerini dâhil ederken; Jones (2002) bu türü multiple incompatibility (çoklu bağdaşmazlık) olarak adlandırmış, hem doğu/batı örneğini vererek yönleri, hem de yaz/kış örneğini vererek mevsimleri bu türe dâhil etmiştir.

Sözcükler, bağlama göre karşıtılarını kazanırlar. Bu sebeple, karşıt anlamlı sözcük çiftlerini bağlam içinde öğretmek gerekmektedir. Bu durum, özellikle Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde büyük önem taşımaktadır.

2.1.3. Alt Anlamlılık

Palmer (1981), altanlamlılıkta kapsam kavramının ön planda olduğunu söyler. Örneğin, *lale* ve *gül* “çiçek” kapsamında ele alınır. “Çiçek”, *lale* ve *gülü* kapsayan üstanlamdır (superordinate), *lale* ve *gül* ise “çiçek” kategorisine ait olduklarından altanlamlardır (hyponym). Aynı şekilde “memeliler” *aslan*, *fil*, *balina*, *kanguru* altanlamlarını kapsayan üst anlamdır. Murphy’e (2010) göre, bu kapsam ilişkisinin bazı özellikleri vardır (s.113-114). Bu ilişki, bakışsızdır. Örneğin, *çedar* bir peynir türüdür fakat *peynir* bir çedar türü değildir, bu nedenle bu ilişkideki iki boyutu anlatmak için iki farklı terime ihtiyaç vardır. *Çedar* peynirin altanlamı *peynir* ise çedarın üst anlamıdır. Bakışsız olmasının yanı sıra bu ilişkinin geçişli olduğundan bahsedilebilir. Örneğin, *çedar* bir peynir türüyse ve *peynir* de bir yiyecekse, *çedar* da bir yiyecek çeşididir denebilir. Bu ilişkinin her zaman geçişli olduğu söylenemez. Örneğin, numune bardağı bir bardak türüyse ve bardak bir içki kabıysa, numune bardağı da bir içki kabıdır denemez. Murphy (2003), altanlamlılığı sınıflamacı altanlamlılık (taxonomic hyponymy) ve işlevsel altanlamlılık (functional hyponymy) olmak üzere iki türde ele alır. “Sınıflamacı ilişkiler, BİR-TÜRÜDÜR (IS-A-KIND-OF) ilişkisidir, işlevsel ilişkiler ise BİR-TÜRÜ-OLARAK-KULLANILIR (IS-USED-AS-A-KIND-OF) ilişkisidir (Murphy, 2003, s. 220). Murphy, burada *cow/animal/livestock* (inek/hayvan/çiftlik hayvanı) örneğini verir. İnek, hayvanla sınıflamacı bir ilişki içindedir çünkü inek, bir hayvandır; çiftlik hayvanı ile ise işlevsel bir ilişki içindedir çünkü inek, bir çiftlik hayvanı olarak işlev görür.

2.1.4. Eşdizimlilik

Cruse (1986) eşdizimlilik terimini “ alışkanlık gereği birlikte var olan fakat bununla birlikte, her sözcüksel ögenin aynı zamanda anlamsal bir öge olması bakımından tamamıyla şeffaf (transparent) olan sözcük dizileri” olarak kullanır (s. 40). İngilizcedeki *fine weather* (güzel hava), *torrential rain* (şiddetli yağmur), *light drizzle* (ahmakıslatan), *high winds* (kuvvetli rüzgâr) ifadelerini eşdizimliliğe örnek olarak verir. Palmer (1981), eşdizimliliğe örnek olarak İngilizcedeki *blond hair* (sarı saç) ifadesini verir. *Sarı saç* için yine İngilizcede sarı anlamına gelen *yellow* sözcüğü kullanılmaz, *blond* sözcüğü kullanılır. Aynı şekilde *blond* sözcüğü sarı anlamına gelse de sadece saç için kullanılır; *a blond door* (sarı bir kapı), *a blond dress* (sarı bir elbise) denemez. *Blond* ve *hair* sözcükleri eşdizimlilerdir.

2.1.5. Parça-Bütün ilişkisi

Cruse (1986) ise sözcükler arasındaki parça-bütün ilişkisini tanımlarken iki çeşit test cümlesinden yararlanır. “Y, bir X’e sahiptir ve X, Y’nin bir parçasıdır” cümleleri, X ve Y adları genel adlar olarak yorumlandığında normal görünüyorsa, X, Y’nin parça adlıdır” (Cruse, 1986, s.160).

İki sözcük arasında parça-bütün ilişkisi olabilmesi için sözcükler bu iki şartı karşılamalıdır. *Cruse, hand (el)/finger* (parmak) sözcük çiftini örnek olarak kullanır. ‘Bir el parmaklara sahiptir’ ve ‘Bir parmak, bir elin bir parçasıdır’ cümlelerinin ikisini de kurmak mümkün olduğundan *el* ve *parmak* arasında parça-bütün ilişkisi vardır denebilir.

2.1.6. Bileşen Çözümlemesi

Jackson (1988) bileşen çözümlemesini bir sözcükbirimin anlamını, anlamsal bileşenlerine ayırmak olarak tarif eder. Sözcükleri, dildeki diğer sözcüklerden ayıracak bir bileşenler kümesi elde edebilmek için analiz edilebileceğimizi söyler ve bunu örneklendirmek için *kız çocuk* (girl) sözcükbirimini kullanır. *Kız çocuk* sözcükbiriminin anlamı “insan” (human), “yetişkin olmayan” (non-adult), “erkek olmayan” (non-male) bileşenleriyle diğer sözcüklerden ayrılır. “insan” bileşeni *kız çocuk* sözcükbirimini insan olmayan varlıklardan; “yetişkin olmayan” bileşeni erkek ve kadından; “erkek olmayan” bileşeni erkekten ve erkek çocuktan ayırır. *Kız çocuğu* sözcükbiriminin anlamı [+İNSAN], [-YETİŞKİN], [-ERKEK] bileşenleriyle ifade edilebilir.

2.1.7. Çeviri Eşdeğerliği

Gairns ve Redman (1986), sözcükler arasındaki çeviri eşdeğerliği ilişkisini, öğrenilen dildeki bir sözcükle sözcüğün anadildeki en yakın karşılığı arasındaki ilişki olarak tanımlar. Bir yabancı dili öğrenmeye çalışan çoğu öğrenci, bu yabancı dildeki sözcüklere kendi dilinden bir karşılık bulmaya çalışır. Özellikle bu yabancı dili yeni öğrenmeye başladıysa, öğrenci sık sık bu ilişkiyi kurma eğiliminde olur. Bazı sözcüklerin çeviri karşılıkları birebirken, bazılarının kısmi eşanlamlılık özelliği gösterir. Yabancı dil öğrenenlerin bu noktayı dikkate almaları önemlidir.

Gairns ve Redman (1986), sözcükler arasındaki çeviri denkliliği ilişkisinde iki tür problemle karşılaşabileceğimizden bahseder (s. 30). İlki kültürel farklılıklardır. Örneğin, İngilteredeki *bread*, Fransadaki *pain*, Almanyadaki *Brot*, Portekizdeki *pão* sözcüklerinin hepsi ekmek anlamına gelse de, ne görünüş olarak ne de tat olarak birbirine benzerler. Bazen de, sözcüğün anadilde karşılığı bulunmayabilir. Örneğin İngilizcedeki *cup* (fincan), *mug* (kupa), *bowl* (kâse) sözcükleri Çince de üç ayrı sözcük olarak var olmaz, tek bir sözcük bütün sözcüklerin anlamını karşılar. Ayrıca, ait olduğu dile ait kültürün bir parçası olan deyim ve atasözlerinin de birebir çevirisi mümkün olmayabilir, ancak yakın karşılıklarını bulmak mümkün olabilir.

3. Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden belge incelemesi kullanılmaktadır. Belge incelemesi araştırılması hedeflenen olgu ya da olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin

çözümlemesini kapsayan bir yöntemdir (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Ders, çalışma, öğretmen kitabı ve dinleme CD'sinden oluşan temel düzeydeki *Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe* seti çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. Sette yer alan kitapların son baskıları kullanılmaktadır. Ekim 2018'de basılan ders ve çalışma kitabı, Aralık 2013'de basılan öğretmen kitabıyla birlikte incelenmektedir. Çalışmada incelenen bu set, seçkisiz örnekleme (random sampling) yoluyla belirlenmiştir. Bu ders kitabının seçiminde kitabın Türkiyede ve dünyanın birçok yerinde Türkçenin yabancı dil olarak öğretildiği sınıflarda kullanılması, etkili olmuştur. Sette yer alan sözcükler arası anlam ilişkilerinin öğretimine yönelik alıştırmalar veri toplama aracı olarak kullanılmaktadır. Eşanlamlılık, karşıt anlamlılık, altanlamlılık, eşdizimlilik, parça-bütün ilişkisi, bileşen çözümlemesi, çeviri eşdeğerliği çalışmanın temel ulamlarını oluşturmaktadır. Bu kategorilerin seçilmesinde, "Avrupa genelinde dil müfredatlarının, müfredat kılavuzlarının, sınavların, ders kitaplarının, vb. hazırlanması için ortak bir temel sunan" Diller için Avrupa Ortak Başvuru Metni temel alınmaktadır (CEF, 2001, s.1). Metinde bu incelemenin temel ulamlarını oluşturan yedi tür anlam ilişkisine yer verilmektedir ve anlamsal yetiye sahip olmak için bu ilişkilerin yabancı dil öğrenen kişilerce bilinmesi gerektiği vurgulanmaktadır (CEF, 2001, s. 115). Bu ilişkiler için metinde eşanlamlılık, karşıt anlamlılık, altanlamlılık, eşdizimlilik, parça-bütün ilişkisi, ileşen çözümlemesi ve çeviri eşdeğerliği sözcükleri kullanılmaktadır. Bu sözcüklerin Türkçe karşılıkları ve Türkçedeki yazımları için İmer, Kocaman ve Özsoy (2011) tarafından basılı olarak hazırlanan ve Yıldız Teknik Üniversitesi tarafından çevrimiçi olarak hazırlanan dilbilim sözlükleri temel alınmaktadır. Saptanan temel ulamlar doğrultusunda yapılan bu incelemenin sonunda elde edilen sayısal veriler, "Var veya yok" sayısallaştırma tekniğiyle tablolaştırılarak ve diğer verilerle betimlenerek inceleme sonuçları bölümünde sunulmaktadır. Bir ulamın belgede olması durumunda 1 değerinin verilmesini, olmaması durumunda ise 0 değerinin verilmesini gerektiren bu teknik, bir ulamın bir belgede kaç kez yer aldığını göstermektedir. Sözcük ve sözcükler arası anlam ilişkilerine ait alıştırmaların üniteye var olması durumunda her bir alıştırmaya 1 değeri, olmaması durumunda ise 0 değeri verilmektedir.

4. Bulgular

Temel düzeydeki *Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe* ders kitabının ve çalışma kitabının öğretmen kitabıyla birlikte sözcükler arası anlam ilişkileri açısından incelenmesiyle edinilen sonuçlar aşağıdaki gibidir.

Öğretmen kitabının son baskısının 2013 yılında olması sebebiyle, 2018 yılında basılan ders ve çalışma kitabıyla örtüşmeyen noktaları olduğu gözlenmiştir. Örtüşmenin yeni eklenen, çıkartılan, içeriği veya yeri değiştirilen alıştırmalar ya da yerleri değiştirilen üniteler sebebiyle bozulduğu söylenebilir. Bu durum sözcükler arası anlam ilişkilerine yönelik alıştırmaları da etkileyen bir

durumdur. Yeni eklenen veya içeriği değiştirilen alıştırmalar öğretmen kitabında yer almadığı için bu alıştırmaların cevap anahtarlarına ve yönergelerine ulaşamamakta, bu alıştırmaların neyi hedeflediği anlaşılamamakta, alıştırmalarda kullanılan sözcüklerin öğretiminin nasıl yapılacağı bilinmemektedir. Öğretmen kitabında dilbilgisi tabloları ve “dilbilgisi destek” bölümüyle ilgili açıklamalar yer almaktadır, ancak sözcük öğretimiyle ilgili herhangi bir bilgi ya da açıklamaya yer verilmemiştir. Genel olarak sözcük öğretimiyle ilgili açıklamalara yer verilmezken, sözcükler arası anlam ilişkilerine yönelik açıklamaların olmasını beklemek mümkün görünmemektedir. Ders kitabının “İçindekiler” kısmında ise her bir alt ünitenin sadece dilbilgisi kazanımlarına yer verilmiştir. Diğer becerilere ve sözcük bilgisine yönelik kazanımlar bulunmamaktadır. Genel olarak sözcük bilgisine yönelik kazanımlara yer verilmezken, sözcükler arası anlam ilişkilerine yönelik kazanımlara az yer verilmektedir.

Ders ve çalışma kitabında sözcükler arası anlam ilişkilerine yönelik alıştırmalar için verilen yönergeler “Tamamlayalım”, “Eşleştirelim”, “Gruplayalım”, “Dolduralım”, “Yerleştirelim” gibi kısa ifadelerden oluşmaktadır. Öğrencilerin alıştırmada ne yapması gerektiği bu kısa yönergelere ve alıştırmalarda verilen örnekler bakılarak anlaşılabilir. Bahsi geçen yönergelerde “biz” öznesi kullanılarak öğrencilerle özdeşleşme sağlanmaya ve birliktelik havası yaratılmaya çalışılmıştır. Öte yandan, bu yönergelerin kısa oluşu alıştırmaların anlaşılmasında yetersiz kalabilmektedir. Ayrıca, bazı alıştırmaların örnek cümle içermemesi öğrencinin her daim öğretmene ihtiyaç duymasına sebep olmaktadır. Alıştırmaların açıklaması için öğretmen kitabındaki yönergeye bakılması gerekmektedir. Öğretmen kitabında yönerge olmaması durumunda sadece yanıt anahtarına bakılarak alıştırmada ne yapılacağı anlaşılabilir.

Ders kitabında sözcük öğretimine yönelik 139 adet alıştırma bulunmaktadır. Bu alıştırmaların ünitelere göre dağılımı aşağıdaki gibidir.

Tablo 1: Ders kitabındaki sözcük öğretimi alıştırmalarının ünitelere göre dağılımı

Üniteler	Giriş	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Sözcük öğretimi alıştırmaları	14	10	11	10	14	15	14	14	3	7	6	12	9

Bu tablodan izlenebildiği gibi sözcük öğretimine yönelik alıştırmalar ünitelere göre düzensiz dağılım göstermektedir. 8,9 ve 10. ünitelerde çok az alıştırma varken giriş ünitesinde 14 adet sözcük öğretimine yönelik alıştırma bulunmaktadır. Her üniteye sözcük öğretimine yönelik alıştırmaların düzenli dağılması beklenmektedir.

Çalışma kitabında sözcük öğretimine yönelik 68 adet alıştırma bulunmaktadır. Bu alıştırmaların ünitelere göre dağılımı aşağıdaki gibidir.

Tablo 2: Çalışma kitabındaki sözcük öğretimi alıştırmalarının ünitelere göre dağılımı

Üniteler	Giriş	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Sözcük öğretimi alıştırmaları	6	4	8	10	4	4	6	6	1	8	5	2	4

Çalışma kitabında da düzenli bir dağılım bulunmamaktadır. 3. Üniteye 10 adet sözcük öğretimine ilişkin alıştırma varken, 11. Üniteye sadece iki alıştırma bulunmaktadır.

Ders kitabında yer alan 139 sözcük alıştırmalarının 41 tanesi sözcükler arası anlam ilişkileri olan eşanlamlılık, karşıt anlamlılık, altanlamlılık, eşdizimlilik, parça-bütün ilişkisi ile ilgilidir. Alıştırmaların ünitelere göre dağılımı aşağıdaki gibidir.

Tablo 3: Ders kitabındaki sözcükler arası anlam ilişkileri alıştırmalarının ünitelere göre dağılımı

Üniteler	Giriş	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Eşanlamlılık	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	1	0
Karşıt anlamlılık	0	1	0	1	2	2	0	0	0	0	0	0	0
Altanlamlılık	1	0	1	2	0	0	1	0	0	0	0	1	1
Eşdizimlilik	0	0	4	0	3	3	2	2	0	3	0	2	2
Parça-bütün ilişkisi	1	0	2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Bileşen çözümlenmesi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Çeviri eşdeğerliği	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Bu tablodan izlenebildiği gibi bileşen çözümlenmesi ve çeviri eşdeğerliği ile ilgili hiçbir alıştırma bulunmamaktadır. Altanlamlılık ve parça bütün ilişkisi alıştırmalarına da çok az yer verilmektedir. Oysa ki bu tür sözcükler arası anlam ilişkisi alıştırmaları yabancı dilde sözcük öğretiminde önemlidir.

Çalışma kitabında yer alan 68 sözcük öğretimi alıştırmalarının 21 tanesi sözcükler arası anlam ilişkileri olan eşanlamlılık, karşıt anlamlılık, altanlamlılık, eşdizimlilik, parça-bütün ilişkisi ile ilgilidir. Alıştırmaların ünitelere göre dağılımı aşağıdaki gibidir.

Tablo 4: Çalışma kitabındaki sözcükler arası anlam ilişkileri alıştırmalarının ünitelere göre dağılımı

Üniteler	Giriş	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Eşanlamlılık	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	1	0	1
Karşıt anlamlılık	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Altanlamlılık	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
Eşdizimlilik	0	0	6	0	2	1	0	1	0	2	0	0	0
Parça-bütün ilişkisi	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Bileşen çözümlemesi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Çeviri eşdeğerliği	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Bu Tablodan izlenebileceği gibi Çalışma Kitabında da bileşen çözümlemesi ve çeviri eşdeğerliği ile ilgili hiçbir alıştırma bulunmamaktadır.

“Var veya Yok” sayısallaştırma tekniğiyle tablolaştırılmış veriler incelendiğinde, ders ve çalışma kitabındaki sözcük alıştırmalarının %30’unun sözcükler arası anlam ilişkilerine yönelik olduğu görülmektedir. Bu ilişkilerin ünitelere göre dağılımları incelendiğinde bazı ünitelerde bu ilişkilerle ilgili hiçbir alıştırmaların yer almadığı görülmektedir. Örneğin ders kitabının sekizinci ve onuncu üniteleriyle, çalışma kitabının altıncı, sekizinci, onuncu üniteleri ve giriş ünitesinde hiçbir alıştırma bulunmamaktadır. Ayrıca, ders ve çalışma kitabında anlam ilişkilerinden bileşen çözümlemesi ve çeviri eşdeğerliği ile ilgili hiçbir alıştırmaların bulunmadığı da görülmektedir.

Ders kitabında yer alan sözcükler arası anlam ilişkilerine yönelik 41 alıştırmaların 13 tanesi, çalışma kitabındaki 21 alıştırmaların ise 10 tanesi sadece sözcükler arası anlam ilişkilerinin öğretimi amacıyla tasarlanmıştır. Alıştırmaların ünitelere göre dağılımı aşağıdaki gibidir.

Tablo 5: Ders kitabında sadece sözcükler arası anlam ilişkilerinin öğretimi amacıyla tasarlanmış alıştırmaların ünitelere göre dağılımı

Üniteler	Giriş	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Eşanlamlılık	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0
Karşıtlıklık	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0
Altanlamlılık	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Eşdizimlilik	0	0	0	0	0	2	1	1	0	0	0	2	0
Parça-bütün ilişkisi	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Bileşen çözümlemesi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Çeviri eşdeğerliği	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Tablo 6: Çalışma kitabında sadece sözcükler arası anlam ilişkilerinin öğretimi amacıyla tasarlanmış alıştırmaların ünitelere göre dağılımı

Üniteler	Giriş	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Eşanlamlılık	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	1	0	1
Karşıtlıklık	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Altanlamlılık	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
Eşdizimlilik	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Parça-bütün ilişkisi	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Bileşen çözümlemesi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Çeviri eşdeğerliği	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Sadece bu ilişkilerin öğretimi için tasarlanmış alıştırmaların var olması, kitabın amaçlı öğrenmeyi kullandığını düşündürmektedir. Alıştırmaların, anlam ilişkilerine yönelik olduğu yönergelerinde açık bir şekilde belirtilmemiştir. Sadece eş anlamlılık ve karşıt anlamlılık ilişkilerine “Eş anlamlısını bulalım” ya da “Eş ve zıt anlamlılarını yazalım” gibi yönergelerle dikkat çekilmiştir. Sözcükler arası anlam ilişkilerine yönelik bazı alıştırmaların konuşma, yazma, dinleme, okuma becerilerine ait alıştırmaların bir parçası olduğu görülmektedir. Sözcük öğretiminin konuşma, yazma, dinleme, okuma becerilerine ait alıştırmaların bir parçası olması dil öğretiminde görülen bir durumdur ve sözcük öğretimine yönelik etkinlikler genellikle alıştırmaların öncesinde yapılır. Konuşma ve yazma alıştırmalarında öğrencilerin bir konu üzerine konuşurken ve yazarken faydalanması için, okuma ve dinleme alıştırmalarında ise öğrencilerin dinlenen ya da okunan parçayı daha kolay anlaması için sözcük öğretiminin bu etkinliklerin öncesinde yapılması gerekmektedir. Ders kitabında yer alan bu becerilere ait alıştırmalarda sözcük öğretimi etkinliklerinin etkili bir şekilde kullanılmadığı dikkat çekmektedir. Alıştırmalar, alıştırma öncesi, alıştırma esnası ve alıştırma sonrası etkinlikleri şeklinde üç aşamalı olarak tasarlanmalıdır. Sözcük öğretimine ait etkinliklerin alıştırma öncesinde yer alması gerekmektedir.

Yalnızca sözcükler arası anlam ilişkilerinin öğretimi için tasarlanmış 23 alıştırmının dışında kalan diğer alıştırmalar ise çift işlevlidir. Ders kitabında yer alan 19 alıştırmının hem dilbilgisi hem de sözcük öğretimine, 4 alıştırmının hem konuşma hem sözcük öğretimine, 2 alıştırmının hem yazma hem sözcük öğretimine, 3 alıştırmının ise hem dinleme hem sözcük öğretimine yönelik olduğu görülmektedir. Çalışma kitabındaki 11 alıştırmının ise hem dilbilgisi hem de sözcük öğretimine yönelik olduğu dikkat çekmektedir. Alıştırmaların çoğunun hem dilbilgisi hem de sözcük öğretimine yönelik olduğu rahatlıkla söylenebilir. Kitabın bu anlamda rastlantısal öğrenmeyi kullandığı düşünülmektedir.

Ders kitabında 20 adet, çalışma kitabında ise 12 adet olmak üzere en çok karşımıza çıkan ilişki eşdizimliliktir. Öğrenciler çoğunlukla eşdizimli sözcükleri dilbilgisi alıştırmalarının içinde görmekte ve bu sözcükleri alıştırmaları yaparken öğrenmektedirler. Sadece eşdizimlilerin öğretimi için tasarlanmış az sayıda alıştırmada ise öğrencilerin sözlük kullanarak bu eşdizimlileri bulmaları ve öğrenmeleri beklenmektedir. Öğrenciler sözcüklerin anlamlarını sözlük yardımıyla bulsalar dahi hangi sözcüklerin eşdizimli olarak kullanılacağını tahmin edemezler. Hedef dilde yetkinlik gerektiren bu konuda öğretmenlerine ihtiyaç duyacakları açıktır. Öğretmenlerin, öğrencileri bu noktada kendi başlarına bırakmak yerine, onlara kılavuzluk yapması gerekmektedir.

Ders ve çalışma kitabında sıklıkla yer verilen karşıt anlamlılık ilişkisine ait alıştırmaların öğrencileri zaman zaman yanlış yönlendirdiği söylenebilir. Bu alıştırmalarda karşıt anlamlılık ilişkisi her zaman yalın karşıtlık ilişkisi olarak verilmiş, dereceli karşıtlıklardan genellikle bahsedilmemiştir. Örneğin zayıf/şişman, kolay/zor, uzun/kısa gibi sözcük çiftlerinin ara değerleri

olmasına rağmen bunlardan bahsedilmemiş, bu çiftler yalın karşıtlar olarak kabul edilmiştir. Ayrıca, karşıt anlamlılık ilişkisinde sözcüklerin bağlama göre tercih edilmesi gerekmektedir fakat bu, öğrencilere sezdirilmemiştir. Örneğin çalışma kitabının 23. sayfasında yer alan 13. alıştırmada karşıtıyla eşleştirilmesi istenen *güzel* sıfatının karşıt anlamlısı bağlama göre *çirkin* ya da *kötü* olabilir. Ek olarak, ders kitabında yer alan bir alıştırmada –li ve –siz ekiyle türetilen sıfatların karşıtlık belirtmediği vurgulanmıştır fakat bu türde sıfatlar biçimsel ilişkili karşıtlık belirtmektedir. Bu alıştırmada *düzenli* sıfatının karşıtı *dağınık* olarak verilmiştir fakat *düzensiz* de olabilir, *bulutlu* sıfatının karşıtı açık olarak verilmiştir fakat *bulutsuz* da olabilir. Ayrıca, *sütlü* sözcüğünün karşıtı *sütsüz* olarak verilmiştir. Bu cevap, alıştırmada vurgulanmak istenen bilgiyle çelişmektedir.

Sözcükler arası anlam ilişkilerine yönelik alıştırmalar, her zaman boşluk doldurma veya eşleştirme şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu alıştırmalarda kullanılacak sözcüklerin öğretiminin nasıl yapılacağı ise genellikle öğretmen kitabında yönergeyle belirtilmemiştir. Yönergelere sahip olan alıştırmalarda ise sözcüklerin öğrencilere listeler halinde sunulup yüksek sesle okutulmasıyla, öğretmenin sözcükleri açıklayıp örnekler vermesiyle ya da sözcüklerin anlamını tahtaya yazmasıyla öğretimin gerçekleşeceği belirtilmektedir. Öğretmen kitabının, öğretmeni sözcük öğretimi ile ilgili yönlendirmede ve öğretmene yardım edecek etkinlik önerilerinde eksik kaldığı ve bu bağlamda etkin kullanılmadığı görülmektedir. Sözcükler arası anlam ilişkilerinin öğretimi amacını taşıyan alıştırmalarda, sözcükleri listeler halinde sunmak yerine bağlam içinde kullanıp öğrencilerin anlamı bağlamdan çıkarmasını sağlamak, sözcükleri alıştırmaya öncesi aşamasında etkili bir şekilde kullanmak, öğrencilerin oyunlar ve etkinliklerle sözcükleri kullanabilecekleri ortamlar yaratmak ve çeşitli uygulamalarla sözcük öğretimini sınıf içinde ve dışında çeşitlendirmek gerekmektedir.

5. Sonuç

Bu çalışmada sözcük anlambilimi sözcük öğretimi çerçevesinde değerlendirilmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde çalışmanın konusunu oluşturan sözcükler arası anlam ilişkilerinin özellikleri incelendikten sonra, çalışmanın temel ulamlarını oluşturan anlam ilişkileri ele alınmıştır. Diller için Avrupa Ortak Başvuru Metni temel alınarak seçilen eşanlamlılık, karşıt anlamlılık, altanlamlılık, eşdizimlilik, parça-bütün ilişkisi, bileşen çözümlemesi ve çeviri eşdeğerliği ayrıntılı bir şekilde tanımlanmış ve örneklendirilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Ankara Üniversitesi TÖMER (Türkçe ve Yabancı Dil Araştırma ve Uygulama Merkezi) tarafından Türkçenin yabancı dil olarak öğretildiği sınıflarda kullanılmak üzere hazırlanan temel düzeydeki *Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe* ders ve çalışma kitabı öğretmen kitabıyla birlikte sözcükler arası anlam ilişkileri açısından incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda elde edilen sayısal veriler, “Var veya Yok” sayısallaştırma tekniğiyle tablolandırılarak,

diğer bütün veriler betimlenerek inceleme sonuçları olan 3. bölümde sunulmuştur. Bu bölümde inceleme sonuçlarına ek olarak, sözcükler arası anlam ilişkilerinin öğretimine yönelik önerilere yer verilmiştir. Ders ve çalışma kitabı için önerilerle sınıf içinde ve sınıf dışında uygulanabilecek etkinlik önerileri sunulmuştur.

Çalışma süresince sözcük öğretimiyle doğrudan ilgili olmayan fakat kitabın gelişmesine katkıda bulunacağı düşünülen birkaç nokta dikkat çekmiştir. Ders kitabındaki bazı dilbilgisi alıştırmalarında konu anlatımının alıştırmalardan sonra yer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla çalışmada ulaşılan bulguların da gösterdiği gibi dilbilgisi konusunu öğrenmeden alıştırmalar yapılamayacağından, bu konuların öğretiminin alıştırmalardan önce yer alması gerekmektedir. Yazma alıştırmalarında yazılacak paragraf tipinin öğretiminin yapılması, kullanılacak yapıların ve sözcüklerin öğrencilere verilmesi gerekmektedir. Ancak kitaptaki alıştırmalarda bunların yapılmadığı dikkat çekmektedir. Bazı dinleme alıştırmalarında, dinleme parçalarının kaç kez dinleneceğinin ve bu dinlemelerde hangi alıştırmaların yapılacağı belirtilmediği görülmektedir. Ayrıca, dinleme parçasının sorularla eş zamanlı gitmediği de dikkat çekmektedir. Konuşma alıştırmalarında öğrencilerin ihtiyaç duyacakları sözcüklere ve dilbilgisi yapılarına yer verilmediği ve örnek konuşma metinlerinin hazırlanmadığı görülmektedir. Eleştirel düşünmeye yönelik ya da sınıf içi münazaraya uygun sorular da konuşma alıştırmalarında yer almamaktadır.

Bu araştırma, Ankara Üniversitesi TÖMER tarafından hazırlanan temel düzeydeki *Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe* setinde yer alan sözcükler arası anlam ilişkilerinin öğretimine yönelik alıştırmalarla sınırlıdır. Bu çalışmada incelenen temel düzeydeki *Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe* setinin, orta düzeydeki ya da yüksek düzeydeki setle sözcükler arası anlam ilişkilerinin öğretimi yönünden karşılaştırılması daha iyi sonuçlar verebilir. Temel düzeydeki bu setin, Türkçeyi yabancı dil olarak öğretmeyi hedefleyen temel düzeydeki diğer ders kitaplarıyla karşılaştırmalı olarak incelenmesiyle de farklı sonuçlar elde edilebilir. Ayrıca, temel düzeydeki *Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe* setini kullanan öğretmenlerin bu kitaba yönelik tutumlarını ortaya koymaya yönelik bir ölçeğin geliştirilip uygulanmasıyla bu çalışma geliştirilebilir.

Kaynakça

- Aksan, D. (1999). *Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksan, A. (2004). Eşanlamlılık sorunu ve Türk yazı dilinin eskiliğinin saptanmasında eşanlamlılardan yararlanma. *Dilbilim ve Türkçe Yazıları*, 157-168.
- Akşehirli, S. (2014). Dereceli karşıt anlamlılarda belirtisizlik ve ölçek yapısı. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 10 (1), 47-66.
- Alpaslan, E. (2016). Yabancı dil olarak Türkçenin öğretiminde karşıt anlamlılık: Dilbilimsel bir bakış açısı. *XI. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri Kitabı* içinde. Ankara: Meteksan Matbaacılık.

- Altıkulaçoğlu, S. (2010). Yabancı dil sınıflarında eşdizimli sözcük öğretimi ve anadilinin rolü. *Dil Dergisi*, 148, 37-52.
- Apaydın, D. (2007). *Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde sözcük öğretimi üzerine bir yöntem denemesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi: Ankara.
- Arslantürk, H. (2012). *Türkçe kelime gruplarının yabancılarla Türkçe öğretimindeki önemi hakkında bir inceleme* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi: Ankara.
- Ayabakan, M. (2015). *Türkçe Sözlük'te eşdizimli öğelerin sunumu ve görünüşleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi: Ankara.
- Aytan, T. & Başal, A. (2016). Yabancılar Türkçe öğretiminde ulam temelli sözcük öğretiminin başarıya etkisi. *Ekev Akademi Dergisi*, 65, 559-576.
- Başutku, S. (2018). *Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde b1 düzeyinde kelime öğretimi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Başkent Üniversitesi: Ankara.
- Büyükkiz, K. K. & Hasırcı, S. (2013). Yabancı dil olarak Türkçenin öğretiminde sözcük öğretimi üzerine bir değerlendirme. *MKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (21), 145-155.
- CEF. (2001). *Common European Framework Of Reference For Languages: Learning, Teaching, Assesment*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cruse, D. A. (1986). *Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cruse, A. D. (2000). *Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
- Çetinkaya, B. (2009). Eşdizimli sözcükler. *Turkish Studies*, 4 (4), 196-206.
- Demirel, M. V. (2013). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlere kelime öğretiminde farklı kelime gruplarının kullanımının etkisi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2 (4), 286-299.
- Dervişoğulları, N. (2008). *Yabancı dil olarak Türkçe öğretilen sınıflarda oyunlarla sözcük öğretimi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi: Ankara.
- Doğan, N. (2015). Türkçe sözlükte fiisel eşdizimlilik. *Gazi Türkiyat*, 17, 67-84.
- Erol, H. F. (2014). *Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde temel seviyede kelime edinimi* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi: İstanbul.
- Ersoylu, H. (2001). Eşanlamlılık mı, yabancı kaynaklı karşılık oluş mu? *Türk Dili*, 59, 250-266.
- Gairns, R. & Redman, S. (1986). *Working with Words A guide to teaching and learning vocabulary*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Günay, N. (2015). Türk dilinde eşanlamlılık ve "gönül, yürek, kalp" kelimeleri. *Türkbilig*, 29, 121-146.
- Hasekioğlu, İ. (2009). *Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde sözcük bilgisi öğretimi- Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe 1 serisinde sözcük öğretiminin değerlendirilmesi ve sözcük öğretimi için uygulama örnekleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi: İstanbul.
- Ilgar, M. (2013). *Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde e-öğrenme yoluyla kelime öğretimi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi: Ankara.
- İmer, K. , Kocaman, A. & Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Jackson, H. (1988). *Words and Their Meaning*. Essex: Longman.

- Jones, S. (2002). *Antonymy A Corpus-based Perspective*. Londra: Routledge.
- Kılıç, V. (2009). *Anlambilime Giriş temel kavramlar*. İstanbul: Papatya Yayıncılık Eğitim.
- Kurt, C. & diğerleri (2018). *Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı 1*. Prof. Dr. N. E. Uzun (Ed.). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Kurt, C. & diğerleri (2013). *Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe Öğretmen Kitabı 1*. Prof. Dr. N. E. Uzun (Ed.). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Kurt, C. & diğerleri (2018). *Yeni Hitit Yabancılar İçin Türkçe Çalışma Kitabı 1*. Prof. Dr. N. E. Uzun (Ed.). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Lyons, J. (1995). *Linguistic Semantic An introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Murphy, M. L. (2003). *Semantic Relations and the Lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Murphy, M. L. (2010). *Lexical Meaning*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ördem, E. (2013). Yabancılar Türkçe öğretiminde leksikal yaklaşım: Bir eşdizimlilik çalışması modeli. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11, 905-931.
- Özden, H. İ. (2014). Türkiye Türkçesinde eşanlamlılık ve örtmece (tabu) kelimelerin eşanlamlılık içindeki yeri. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16, 160-165.
- Özkan, B. (2011). Türkiye Türkçesinin eşdizim sözlüğü. Doç. Dr. M. N. Önal (Ed.), *IV. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri* kitabı içinde. Ankara: Grafiker Ofset Yayıncılık.
- Palmer, F. R. (1981). *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pilten, Ş. (2008). *Türkçede eşanlamlılık* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi: Ankara.
- Sarı, M. (2011). Türkiye Türkçesinde eşanlamlılık ile ilgili bazı sorunlar. *Turkish Studies*, 6(1), 533-538.
- Sulak, S. G. (2010). *Anlamdaş kelimelerde anlam ve kullanım farklılıkları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi: İstanbul.
- Tanın, R. (2005). *Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde sözcük bilgisi ve sözcük öğretimi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi: İstanbul.
- Tülü, T. (2014). Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi sınıflarında sözcük öğretiminde tanım türlerinden yararlanma (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi: İzmir.
- Uçgun, D. (2006). Yabancılar Türkçe öğretiminde kelime dağarcığını geliştirme etkinlikleri. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 20, 217-227.
- Uğur, F. & Azizoğlu, N. İ. (2016). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde kullanılan ders kitaplarının sözcük öğretimi açısından değerlendirilmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 4(1), 151-166.
- Uslu Üstten, A. & Er, M. (2017). Yabancılar Türkçe öğretiminde eşanlamlı ve zıt anlamlı sözcük öğretiminin söz varlığına katkısı açısından değerlendirilmesi. *Turkish Studies*, 12(34), 457-472.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yusufoğlu, S. (2017). Yabancı dil olarak Türkçenin öğretiminde sözcük bilgisi öğretiminin anlam ve gösterge paralelliğinden hareketle kültürel aktarıma etkisi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi: Ankara.
- Zülfikar, H. (1990). Eşanlamlılık ve Ziya Gökalp'in eşanlamlılık ile ilgili düşünceleri. *Türk Dili*, 463, 1-7.